

THE INFLUENCE OF THE FAMILY ON THE SCHOOL ACHIEVEMENT OF JUVENILE DELINQUENTS

Nebojsa Macanovic

University of Banja Luka, Faculty of Political Science, Study program social work, Bosnia and Herzegovina, nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

Abstract: Social relations within the family, socioeconomic status and family structure are often associated in the literature with different levels of student achievement. Family dysfunction can often be the cause of deviant behavior of young people who generally have a repulsive attitude towards school and school obligations. Juvenile delinquents perceive school more as a training ground for presenting their associated patterns of behavior than as a place to acquire knowledge and adopt a positive value system. The structure and dysfunction of the family can often be one of the causes of such an attitude towards school, but also deviant behavior in general. Precisely this paper aims to determine how much the family structure of juvenile delinquents affects their school achievement and behavior in school, ie. whether students, juvenile delinquents, who come from incomplete families have lower school achievement than their peers who come from complete families.

Keywords: family, juvenile delinquency, school achievement, school conduct.

UTICAJ PORODICE NA ŠKOLSKO POSTIGNUĆE MALOLJETNIH PRESTUPNIKA

Nebojša Macanović

Univerzitet u Banja Luci, Fakultet političkih nauka, Studijski program socijalni rad, Bosna i Hercegovina, nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

Apstrakt: Socijalni odnosi unutar porodice, socioekonomski status i struktura porodice često se u literaturi povezuju sa različitim nivoom školskog postignuća učenika. Disfunkcionalnost porodice često može biti uzrok devijantnog ponašanja mladih koji uglavnom imaju odbojan stav prema školi i školskim obavezama. Maloljetni prestupnici školu doživljavaju više kao poligon za predstavljanje svojih asocijanih obrazaca ponašanja, nego mjesto za sticanje znanja i usvajanja pozitivnog sistema vrijednosti. Struktura i disfunkcionalnost porodice često mogu biti jedan od uzroka takvog odnosa prema školi, ali i devijantnog ponašanja uopšte. Upravo i ovaj rad ima cilj da utvrdi koliko struktura porodice maloljetnih prestupnika utiče na njihovo školsko postignuće i vladanje u školi, tj. da li učenici, maloljetni prestupnici, koji potiču iz nepotpunih porodica imaju slabije školsko postignuće od svojih vršnjaka koji potiču iz potpunih porodica.

Gljučne riječi: porodica, maloljetničko prestupništvo, školsko postignuće, vladanje u školi.

1. UVOD

Porodica je socijalna grupa u kojoj dijete počinje svoj biološki i socijalni razvoj. Ona je najvažniji agens socijalizacije. Uticaj porodice najveći je u ranom djetinjstvu, ali se taj uticaj osjeća i u periodu pune zrelosti, kao i u kasnijem periodu (Buljubašić, 2004). Bitna uloga porodice u socijalizaciji, ali i u učenikovom uspjehu jeste i sama struktura porodice, odnosno činjenica da li dijete živi s oba roditelja ili samo s jednim, te veličina porodice. Struktura porodice podrazumijeva članove porodice i njihove međusobne odnose. Kada je u pitanju struktura porodice, u literaturi se najčešće govori o potpunoj i nepotpunoj porodici. Potpuna je ona porodica koja se sastoji od supružnika i dece, a nepotpuna je porodica ona u kojoj nedostaje jedan supružnik – roditelj (zbog razvoda, smrti ili iz drugih razloga).

Struktura porodice je značajan preduslov njene funkcionalnosti, jer poremećaji u strukturi porodice često imaju negativan uticaj na cjelokupni porodični sistem. Porodice čija je struktura narušena usljed smrti nekog od roditelja, razvoda, vanbračnosti mogu imati negativan uticaj na razvoj djeteta. Takođe, porodice sa formalnom očuvanom strukturom, ali poremećenim porodičnim odnosima, daleko su rizičnije za pojavu devijantnog ponašanja kod djece (Macanović, 2014).

Porodice u kojima dolaze do izražaja različiti elementi i oblici strukturalne razorenosti i funkcionalne dezorganizacije, postaje centar devijantnog pritiska, koji se manifestuje i preko prestupničkog ponašanja mladih članova.

Uloga roditelja u životu djeteta ima poseban značaj za njegov razvoj, emocionalnu sigurnost, socijalnu kompetentnost, intelektualno postignuće, kao i na sam odnos koji će, kada i samo postane roditelj, imati s vlastitom

djecom (Zloković, 2014). Za optimalan dječiji razvoj i učenje neophodna je podsticajna sredina, kako socijalna tako i materijalna (Šindić, 2018).

Međutim savremena porodica je danas sve više suočena sa svakodnevnim pritiscima i problemima zbog kojih članovi porodice mogu imati osjećaj usamljenosti i nekompetentnosti u vaspitanju djece (Zloković, Čekolj, 2018). Prema Killenu (2001), bez obzira na strukturu porodice, u nepovoljnim društvenim okolnostima, opterećeni borbom za egzistenciju, roditelji često nisu u stanju da obavljaju svoju roditeljsku ulogu što može dovesti do različitih poremećaja u ponašanju djece i mladih. Roditelji imaju značajnu odgovornost za rastuće sposobnosti inhibicije agresije svog deteta i devijantnog ponašanja uopšte (Randall, 1997). Brojni autori su proučavali doprinos pojedinih faktora porodičnog konteksta nastanku devijantnog ponašanja kod dece (npr. Beane, 2008; Benbenishty and Avi Astor, 2005; Howells and Rosenbaum, 2008; Hrnjica, 2008; Nedimović i Biro 2011). U takvim istraživanjima je uočeno da su faktori na nivou porodice koji neposredno doprinose učvršćivanju agresije i pojavi devijantnog ponašanja dece: nerazumevanje i česte svađe roditelja, nasilje u porodici i slične situacije, nedostatak komunikacije u porodici, kruta disciplina, emocionalna hladnoća i dr., nepotpunost porodice, loš socioekonomski status, slaba kohezivnost, nedosljednost u vaspitanju, izolovanost porodice od okruženja, nedostatak roditeljskog nadzora, nedostatak socijalne podrške od strane roditelja, pozitivan stav roditelja prema nasilju, i sl.

Nalazi istraživanja pokazuju da izvesni faktori porodične sredine mogu, takođe, pozitivno ili negativno uticati na školsko postignuće deteta. Na primer, utvrđeno je da je socioekonomski status porodice povezan sa nivoom postignuća učenika (Anderson and Scott, 2012; Asbury, 1974; Christle, Jolivet and Nelson, 2007; Jelić i Jovanović, 2011) u smislu da je nizak socioekonomski status porodice i život u siromaštvu povezan sa školskim neuspjehom pojedinca. „Značajna karakteristika delinkventne omladine je nizak obrazovni nivo, a posljedica je njihovog slabijeg napredovanja u školi. Mladi sa niskim obrazovanjem teže se uključuju u društveno koristan rad, dolazi do besposličarenja i nerada, što stvara pogodnu klimu za pojavu delinkventnog ponašanja. Nizak nivo obrazovanja neke dovodi u situaciju da ne razlikuju dobro od lošega, a često je prati i nizak vaspitni nivo“ (Tomić, Šehović, Karić, Hasanović, 2008: 29). Pored toga, utvrđena je povezanost između karakteristika strukture porodice i školskog uspeha učenika (Nash, 2002, prema Woolley and Grogan-Kaylor, 2006; Milošević, 2004; Stanišić i Gutvajn, 2010). Učenici koji žive u nepotpunim porodicama postižu slabiji uspeh i imaju nižu prosečnu ocenu od ostalih učenika.

Disfunkcionalnost porodice i često narušavanje porodičnih odnosa direktno se reflektuje i na ponašanje djece koja u takvim okolnostima i uslovima odrastanja često iskazuju socijalno neprilagođeno ponašanje koje sa uzrastom postaje sve ozbiljnije i poprima neke od oblika i delinkventnog ponašanja (Macanović, 2020).

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Empirijsko istraživanje je sprovedeno u periodu od novembra 2019. do marta 2020 godine u Vaspitno popravnom domu Banja Luka i Dnevnom centru za maloljetnike koje funkcioniše u okviru Centra za socijalni rad Banja Luka.

Cilj istraživanja jeste da se utvrdi koliko struktura porodice (potpune i nepotpune) maloljetnih prestupnika utiče na njihov odnos prema školi.

Hipoteze istraživanja smo razvrstali na glavnu i posebne hipoteze.

Glavna istraživačka hipoteza glasi: Pretpostavljamo da postoji razlika u strukturi porodice maloljetnih prestupnika u odnosu na njihov odnos prema školi i školskim obavezama.

Posebne hipoteze su nam poslužile prilikom dokazivanja glavne hipoteze. Osmislili smo tri posebne hipoteze.

(H1) Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika između strukture porodice maloljetnih prestupnika i školskog uspjeha koji postižu u školi.

(H2) Očekujemo da postoji statistički značajna razlika između strukture porodice maloljetnih prestupnika i njihovog vladanja u školi.

(H3) Pretpostavljamo da postoji statistički značajna razlika u strukturi porodice maloljetnih prestupnika i disciplinskih mjera koje su im izrečene u školi.

Varijable istraživanja razvrstali smo na zavisne i nezavisne varijable. Zavisna varijabla je struktura porodice (potpune i nepotpune), dok su nezavisne varijable školski uspjeh, vladanje i disciplinske mjere.

Istraživačka tehnika putem koje smo prikupili relevantne podatke za naše istraživanje je anketiranje.

Istraživački instrument koji nam je omogućio anketiranje je upitnik, koji se sastojao od 16 ajtema na koja su ispitanici davala odgovore.

Populaciju istraživanja činila su maloljetna lica koja su se trenutno nalazila na izdržavanju vaspitne mjere u Vaspitno popravnom domu Banja Luka, odnosno lica koja su upućena od strane Centra za socijalni rad Banja Luka u Dnevni centar za maloljetnike.

Uzorak istraživanja činilo je 40 maloljetnih lica, od čega njih 12 su se nalazila u VPD Banja Luka, a 28 u Dnevnom centru za maloljetnike. Svi ispitanici su bili muškog pola. U ovom dijelu rada prikazaćemo strukturu uzorka u

odnosu na uzrast, školu koju pohađaju i ustanovu u kojoj se nalaze kako bi objektivnije predstavili ispitanike koji su učestvovali u ovom istraživanju.

Tabela 1. Uzrast ispitanika

Uzrast ispitanika	F	%
Ispod 15	10	25
Od 15 do 17	13	32,5
Od 17 do 20	17	42,5
Ukupno	40	100

Tabela 2. Škola koju ispitanici pohađaju

Škola	F	%
Osnovna	14	35
Srednja	26	65
Ukupno	40	100

Tabela 3. Ustanova u kojoj se ispitanici nalaze

Ustanova	F	%
Vaspitno popravni dom	12	30
Dnevni centar za maloljetnike	28	70
Ukupno	40	100

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U sklopu Kazneno – popravnog zavoda Banja Luka funkcioniše i odjeljenje vaspitno – popravnog doma Banja Luka. Od fomiranja ovog odjeljenja 2006. godine do 2020. godine kroz ovaj dom prošlo je 110 štićenika. U periodu našeg istraživanja u domu se nalazilo 12 štićenika koji su učestvovali u anketiranju. Takođe, drugi uzorak činili su ispitanici koji su upućeni u Dnevni centar za maloljetnike koji je osnovan 2006. godine, a koji funkcioniše u okviru Centra za socijalni rad Banja Luka. U našem istraživanju učestvovalo je 28 štićenika ovog centra. Sama porodica veoma je važan faktor u socijalizaciji mladih, te smo iz tog razloga željeli da utvrdimo koliko struktura porodice utiče na odnos njihove djece, koji su maloljetni prestupnici, prema školi i školskim obavezama. Kada je riječ o strukturi porodice njih smo podijelili u tri grupe i to: porodice koje su cjelovite ili potpune, porodice gdje su roditelji razvedeni i nepotpune porodice usljed smrti jednog od roditelja ili gdje usljed nekog drugog razloga djeca odrastaju sa jednim roditeljem. Polazeći od ove podjele od ukupno 40 porodica maloljetnih prestupnika njih 17 ili 42,5% pripada cjelovitim porodicama, 6 ili 15% porodicama gdje su roditelji razvedeni i 17 ili 42,5% nepotpunim porodicama.

Tabela 4. Struktura porodice i školski uspijeh mal. prestupnika

Struktura porodice	Školski uspijeh							
	Vrlo dobar		Dobar		Dovoljan		Ukupno	
Potpuna	2	11,8%	15	88,2%	0	0%	17	100,0%
Roditelji razvedeni	3	50,0%	1	16,7%	2	33,3%	6	100,0%
Nepotpuna porodica	0	0%	11	64,7%	6	35,3%	17	100,0%
Ukupno	5	12,5%	27	67,5%	8	20,0%	40	100,0%
Df	4							
X ²	18,203							
C	0,559							

Prva posebna hipoteza (H1) odnosila se na to da li struktura porodice maloljetnih prestupnika utiče na njihov školski uspijeh. Uvidom u predstavljene podatke iz Tabele 4. uočavamo da u okviru cjelovite ili potpune porodice njih 2 ili 11,8% postiže vrlo dobar uspijeh, a 15 ili 88,2% dobar. U porodicama gdje su roditelji razvedeni ispitanici, maloljetni prestupnici njih 3 ili 50% postiže vrlo dobar uspijeh, 1 ili 16,7% dobar, a 2 ili 33,3% dovoljan. Takođe u nepotpunim porodicama 11 ili 64,7% ispitanika postiže dobar uspijeh, a 6 ili 35,3% dovoljan.

Iz podataka iznesenih u Tabeli 4. vidljivo je da postoji statistički značajna razlika između strukture porodice maloljetnih prestupnika i njihovog školskog uspjeha. To smo utvrdili izračunavanjem hi - kvadrata. Utvrđeni $\chi^2 = 18,203$ pri $df = 4$ je statistički značajan na nivou 0,01; što potvrđuje našu hipotezu, tj. da djeca, maloljetni prestupnici, imaju bolji školski uspjeh ako dolaze iz potpunih porodica, za razliku od djece čiji su roditelji razvedeni ili koji dolaze iz nepotpunih porodica. Time je prva posebna hipoteza (H1) dokazana.

U prethodnom dijelu rada ukazali smo koliko je školski uspjeh maloljetnih prestupnika povezan sa strukturom porodica iz kojih dolaze. Polazeći od postavljene druge hipoteze (H2) željeli smo ukazati na razliku između strukture porodica maloljetnih prestupnika i njihovog vladanja u školi. Smatrali smo da je jako bitno ukazati koliko ponašanje djece u školi može biti povezano i sa strukturom porodica iz kojih dolaze.

Tabela 5. Struktura porodice mal. prestupnika i njihovo vladanje u školi

Struktura porodice	Vladanje u školi									
	Primjerno		Dobro		Zadovoljava		Loše – nezadovoljava		Ukupno	
Potpuna	2	11,8%	8	47,1%	3	17,6%	4	23,5%	17	100,0%
Roditelji razvedeni	0	0,0%	3	50,0%	2	33,3%	1	16,7%	6	100,0%
Nepotpuna porodica	0	0,0%	1	5,9%	5	29,4%	11	64,7%	17	100,0%
Ukupno	2	5,0%	12	30,0%	10	25,0%	16	40,0%	40	100,0%
Df	6									
X ²	13,681									
C	0,505									

Podaci koje smo predstavili u Tabeli 5. ukazuju da djeca, maloljetni prestupnici, koji dolaze iz potpunih ili cjelovitih porodica njih 2 ili 11,8% imaju primjerno vladanje, 8 ili 47,1% dobro, 3 ili 17,6% zadovoljava i 4 ili 23,5% loše – nezadovoljava. U porodicama gdje su roditelji razvedeni 3 ili 50% ispitanika ima dobro vladanje, 2 ili 33,3% zadovoljava, a 1 ili 16,7% loše – nezadovoljava. Kod ispitanika koji dolaze iz nepotpunih porodica njih 1 ili 5,9% ima dobro vladanje, 5 ili 29,4% zadovoljava, a 11 ili 64,7% loše - nezadovoljava. Posmatrajući predstavljene podatke evidentno je da samo ispitanici koji dolaze iz potpunih porodica imaju primjerno vladanje. Takođe posmatrajući ispitanike koji imaju zadovoljava i loše – nezadovoljava vladanje uočavamo da je takvih u potpunim porodicama imamo 41,1%, u porodicama gdje su roditelji razvedeni 50%, a u nepotpuni porodicama 94,1%.

Iz podataka iznesenih u Tabeli 5. vidljivo je da postoji statistički značajna razlika između strukture porodice maloljetnih prestupnika i njihovog vladanja u školi. To smo utvrdili izračunavanjem hi - kvadrata. Utvrđeni $\chi^2 = 13,681$ pri $df = 6$ je statistički značajan na nivou manjem od 0,05; što potvrđuje našu hipotezu, tj. da djeca, maloljetni prestupnici, imaju nešto bolje vladanje u školi ako dolaze iz potpunih porodica, za razliku od djece čiji su roditelji razvedeni ili koji dolaze iz nepotpunih porodica. Time je druga posebna hipoteza (H2) dokazana.

Loše vladanje u školi je povezano i sa izrečenim disciplinskim mjerama u školi, te smo iz tog razloga željeli provjeriti treću hipotezu (H3) koja ukazuje na razliku između strukture porodice maloljetnih prestupnika i izrečenih disciplinskih mjera u školi.

Tabela 6. Struktura porodice maloljetnih prestupnika i izrečene disc. mjere u školi

Struktura porodice	Disciplinske mjere									
	Ukor odjelj. starješine, direktora...		Ukor nastavnčkog vijeća		Isključenje iz škole		Ni jedna		Ukupno	
Potpuna	0	0,0%	9	52,9%	1	5,9%	7	41,2%	17	100,0%
Roditelji razvedeni	3	50,0%	2	33,3%	1	16,7%	0	0,0	6	100,0%
Nepotpuna porodica	8	47,1%	5	29,4%	4	23,5%	0	0,0%	17	100,0%
Ukupno	11	27,5%	16	40,0%	6	15,0%	7	17,5%	40	100,0%
Df	6									
X ²	20,648									
C	0,583									

Podaci koje smo predstavili u Tabeli 6. ukazuju da djeca, maloljetni prestupnici, koji dolaze iz potpunih ili cjelovitih porodica njih 9 ili 52,9% imaju izrečenu mjeru ukora nastavničkog vijeća, 1 ili 5,9% isključenje iz škole, a 7 ili 41,2% nemaju ni jednu izrečenu mjeru. Kod učenika koji dolaze iz porodica gdje su roditelji razvedeni ustanovili smo da njih 3 ili 50% imaju izrečenu mjeru ukora odjeljskog stariješine ili direktora, 2 ili 33,3% ukor nastavničkog vijeća, a 1 ili 16,7% izrečenu mjeru isključenje iz škole. Kod ispitanika koji dolaze iz nepotpunih porodica njih 8 ili 47,1% imaju izrečenu disciplinsku mjeru ukor odjeljskog stariješine ili direktora, 5 ili 29,4% ukor nastavničkog vijeća, 4 ili 23,5% isključenje iz škole. Zanimljivo je da kod ispitanika koji dolaze iz cjelovitih ili potpunih porodica, njih čak 41,2% nema izrečene disciplinske mjere.

Iz podataka iznesenih u Tabeli 6. vidljivo je da postoji statistički značajna razlika između strukture porodice iz kojih dolaze ispitanici, maloljetni prestupnici i disciplinskih mjera koje su im izrečene u školi. To smo utvrdili izračunavanjem hi - kvadrata. Utvrđeni $\chi^2 = 20,684$ pri $df = 6$ je statistički značajan na nivou 0,01; što potvrđuje našu hipotezu, tj. da djeca, maloljetni prestupnici, imaju manje izrečenih disciplinskih mjera u školi ako dolaze iz potpunih porodica, za razliku od djece čiji su roditelji razvedeni ili koji dolaze iz nepotpunih porodica. Time je treća posebna hipoteza (H3) dokazana.

4. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Uzroke delinkventnog ponašanja mladih treba prvenstveno tražiti tamo gdje bi oni trebali biti i najsigurniji, u porodici. Međutim porodica je u svim svoji sferama doživjela niz destrukcija koje su prouzrokovale i narušavanje njene funkcije. Nepotpune porodice, u kojima jedan roditelj preuzima funkciju onog drugog, nezaposlenost, siromaštvo, marginalizacija, socijalna isključenost, sve su to razlozi koji utiču na dezorganizaciju porodice, što se reflektuje i na ponašanje djece (Kosović, 1999).

Porodica i škola su najvažniji faktori u socijalizaciji svakog djeteta, ali isto tako mogu biti rizični faktori koji mogu biti uzroci poremećaja u ponašanju djece i mladih. Problem koji se javlja, a koji smo željeli i istražiti jeste šta se dešava kod djece koja su već etiketirana od strane društva kao maloljetni prestupnici, gdje su i porodica i škola zakazali u svom vaspitnom djelovanju. U ovom istraživanju polazeći od cilja istraživanja utvrdili smo da postoji razlika u strukturi porodice maloljetnih prestupnika u odnosu na njihov odnos prema školi i školskim obavezama. Sam cilj istraživanja potvrdili smo i dokazivanjem sve tri posebne hipoteze.

Polazeći od školskog uspjeha maloljetnih prestupnika utvrdili smo da ispitanici koji dolaze iz iz porodica gdje su roditelji razvedeni češće prolaze vrlo dobrim uspjehom od ispitanika iz potpunih porodica, ali posmatrajući cjelokupne rezultate maloljetni prestupnici, imaju bolji školski uspjeh ako dolaze iz potpunih porodica, za razliku od djece čiji su roditelji razvedeni ili koji dolaze iz nepotpunih porodica. Slična situacija je i sa vladanjem gdje maloljetni prestupnici, imaju nešto bolje vladanje u školi ako dolaze iz potpunih porodica, za razliku od djece čiji su roditelji razvedeni ili koji dolaze iz nepotpunih porodica. Zanimljivi su podaci koji se odnose na disciplinsko kažnjavanje maloljetnih prestupnika, gdje maloljetni prestupnici koji dolaze iz potpunih porodica njih čak 41,2% nema izrečenu ni jednu mjeru i gdje oni imaju znatno manje izrečenih disciplinskih mjera nego ispitanici koji dolaze iz nepotpunih porodica.

U ovom istraživanju smo ukazali na značaj strukture porodice maloljetnih prestupnika i njihov odnos prema školi, ali isto tako ukazali na činjenicu koliko je za društvo važno da danas imamo funkcionalne porodice koje su spremne da stvore sve predušlove za zdravo odrastanje djece i formiranje zdrave ličnosti. Bez obzira na pozitivniji odnos prema školi maloljetnih prestupnika koji dolaze iz potpunih porodica, neophodno je tražiti uzroke poremećaja i u takvim porodicama koji su se reflektovali i na devijantno ponašanje djece. Kod takve djece ni škola nema vaspitni uticaj na korekciju njihovog ponašanja pa pomoć treba tražiti i rješavati tamo gdje je i problem nastao i prouzrokovao takvo ponašanje, u njihovim porodicama. Ako rješimo to žarište i inkubator problema lakše ćemo djelovati i na ponašanje djece, a i škola će imati mnogo više mogućnosti da pomogne roditeljima u komunikaciji sa djecom, kontroli njihovog ponašanja, motivaciji da rade i uče, te postizu i bolji školski uspjeh.

LITERATURA

- Anderson, L. G. & Scott, J. (2012). Toward an intersectional understanding of process causality and social context. *Qualitative inquiry*, Vol. 18, No. 8, 674–685.
- Asbury, A. C. (1974). Selected factors influencing over- and underachievement in young school- age children. *Review of educational research*, Vol. 44, No. 4, 409-428.
- Beane, L. A. (2008). *Protect your child from bullying - Expert advice to help you recognize, prevent, and stop bullying before your child gets hurt*. San Francisco: Jossey-Bass, A Wiley Imprint.
- Benbenishty, R. & Avi Astor, R. (2005). *School violence in context: Culture, neighborhood, family, school, and gender*. New York: Oxford University Press.
- Buljubašić, S. (2004). *Socijalna integracija djece bez roditeljskog staranja*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

- Christle, C. A., Jolivette, K. & Nelson, C. M. (2007). School Characteristics Related to High School Dropout Rates. *Remedial and Special Education*, Vol. 28, No. 6, 325–339.
- Howells, L. N. & Rosenbaum, A. (2008). Effects of perpetrator and victim gender on negative outcomes of family violence. *Journal of family violence*, Vol. 23, No. 3, 203-209.
- Hrnjica, S. (2008). *Zrelost ličnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Jelić, M. & Jovanović, B. (2011). Siromaštvo kao faktor školskog neuspjeha učenika. *Socijalna misao*, Vol. 18, No. 4, 79-95.
- Killen, K. (2001). *Izdani: zlostavljana djeca su odgovornost svih nas*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Kosović, J. (1999). *Maloljetnička delinkvencija kao društvena pojava*. U Zborniku: Uzroci društveno neprihvatljivog ponašanja maloljetnika (str. 70 – 81). Sarajevo: Institucija Ombudsmana FBiH.
- Macanović, N. (2014). *Kriminogena inficiranost učenika*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta Banjoj Luci.
- Macanović, N. (2020). Struktura i socioekonomska obilježja porodica maloljetnih prestupnika. U Zborniku: *Porodica i savremeno društvo – izazovi i perspektive*. str. 505 – 511. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Milošević, N. (2004). *Vera u sopstvene sposobnosti i školski uspeh*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine; Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Nedimović, T. & Biro, M. (2011). Faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. *Primenjena psihologija*, God. 3, 229-244.
- Randall, P. (1997). *Adult bullying - Perpetrators and victims*. London: Routledge.
- Šindić, A. (2018). *Upoznavanje predškolske djece s okolinom i društvenom sredinom*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Stanišić, J. & Gutvajn, N. (2010). Nepotpunost porodice i školsko postignuće učenika. *Nastava i vaspitanje*, God. 59, Br. 2, 238-250.
- Tomić, R., Šehović, M., Karić, N., & Hasanović, I. (2008). *Delinkventno ponašanje djece i mladih*. Tuzla: Off-set.
- Woolley, E. M. & Grogan-Kaylor, A. (2006). Protective family factors in the context of neighborhood: *Promoting positive school outcomes*. *Family relations*, Vol. 55, No. 1, 93–104.
- Zloković, J. (2014). *Obiteljski diskurs u kontekstu nasilja maloljetne djece nad roditeljima*. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Zloković, J., & Čekolj, N. (2018). *Osnajivanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa*. Rijeka: Filozofski fakultet.